Г Л А С Н И К

А Д В О К А Т С К Е К О М О Р Е В О Ј В О Д И Н Е

Ч А С О П И С З А П Р А В Н У Т Е О Р И Ј У И П Р А К С У

Година LXXXV

Нови Сад, јул–август 2013

Књига 73

Број 7–8

Ч Л А Н Ц И

UDC 343.131.5

Sandra Stojković,
student druge godine doktorskih studija na Pravnom fakultetu,
Univerzitet u Novom Sadu

PRAVA OSUMNJIČENOG U PRETKRIVIČNOM POSTUPKU*

SAŽETAK: Težnja je svake države da se u najranijim fazama efikasno suprotstavi kriminalu, a sa druge strane su zahtevi za poštovanjem osnovnih ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca, pa i osumnjičenog lica. U pretkrivičnom postupku je najbitnije doći do određenih saznanja i dokaza, te je u toj fazi važno efikasno delovanje države. Stoga se i postavilo pitanje, da li borba protiv kriminala opravdava odstupanje od nekih osnovnih krivičnopravnih principa i procesnih garantija, čime se direktno utiče i na obim osnovnih ljudskih prava i sloboda. Jasno je da je zbog toga pretkrivični postupak vrlo često pokazatelj stvarnog stanja ljudskih prava u određenoj državi. Cilj ovog rada je da se prikažu međunarodni pravni standardi i unutrašnja pozitivno-pravna pravila koja se odnose na osnovna prava osumnjičenog lica, kao i da se analizom osnovnih prava osumnjičenog stekne opšta slika o njegovom položaju u pretkrivičnom (predistražnom) postupku u Republici Srbiji.

Ključne reči: Pretkrivični postupak, Zakonik o krivičnom postupku, osumnjičeni, ljudska prava, odbrana

* Rad primljen: 14. 5. 2013. godine.

1. UVODNA RAZMATRANJA

U Republici Srbiji trenutno su na snazi dva Zakonika o krivičnom postupku. To su Zakonik o krivičnom postupku iz 2001. godine (u daljem tekstu: ZKP)¹ i Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine (u daljem tekstu: novi ZKP)². Primena Zakonika o krivičnom postupku iz 2011. je odložena do 1. oktobra 2013. godine, izuzev u postupcima za krivična dela za koja je posebnim zakonom određeno da postupaju javno tužilaštvo posebne nadležnosti, u kom slučaju se Zakonik primenjuje od 15. januara 2012. godine (u pitanju su postupci za organizovani kriminal, korupciju i druga posebno teška krivična dela i krivični postupak za ratne zločine). Novi ZKP uvodi mnogobrojne novine u naš krivični postupak (od kojih je najznačajnija tužilačka istraga), a novine se odnose i na pretkrivični postupak, koji se po novom ZKP-u naziva *predistražni postupak*.

Lice prema kome se vodi pretkrivični (predistražni) postupak naziva se osumnjičeni. Prema ZKP-u osumnjičeni je lice prema kome je pre pokretanja krivičnog postupka nadležni državni organ preduzeo neku radnju zbog postojanja osnova sumnje da je izvršilo krivično delo,³ a prema novom ZKP-u i lice protiv koga se vodi istraga.⁴ Upravo osumnjičeni i njegova prava u pretkrivičnom (predistražnom) postupku predstavljaju osnovni predmet istraživanja ovog rada. Analiza njegovih prava izvršena je sa normativnog i uporedno-pravnog aspekta.

Sa jedne strane, težnja je svake države da se u najranijim fazama efikasno suprotstavi kriminalu, a sa druge strane su zahtevi za poštovanjem osnovnih ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca, pa i osumnjičenog lica. Problematika balansa ovih suprotstavljenih interesa naročito je osetljiva i aktuelna u svetlu borbe protiv organizovanog kriminala, terorizma i korupcije, ali i protiv drugih savremenih oblika kriminala. U ovoj fazi postupka, kada je najbitnije doći do određenih saznanja i dokaza, važno je efikasno delovanje države. Stoga se i postavilo pitanje, da li borba protiv kriminala opravdava odstupanje od nekih osnovnih krivičnopravnih principa i procesnih garantija, čime se direktno utiče i na obim osnovnih ljudskih prava i sloboda. Jasno je da je zbog toga pretkrivični postupak vrlo često pokazatelj stvarnog stanja ljudskih prava u određenoj državi.

¹ Zakonik o krivičnom postupku (*Službeni list SRJ* br. 70/2001 i 68/2002 i *Službeni glasnik RS* br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005-dr. zakon, 49/2007, 20/2009-dr. zakon, 72/2009, 76/2010).

² Zakonik o krivičnom postupku (*Službeni glasnik RS*, br. 72/2011. i 101/2011).

³ ZKP, čl. 221, st. 1.

⁴ Novi ZKP, čl. 2. st. 1. t. 1.

Cilj ovog rada je da se prikažu međunarodni pravni standardi i unutrašnja pozitivno-pravna pravila koja se odnose na osnovna prava osumnjičenog lica, kao i da se analizom osnovnih prava osumnjičenog stekne opšta slika o njegovom položaju u prekrivičnom (predistražnom) postupku u Republici Srbiji.

2. PRAVA OSUMNJIČENOG

Osumnjičeni u prekrivičnom (predistražnom) postupku ima brojna prava. Može se reći da sva prava koja se garantuju osumnjičenom su ustanovljena radi što potpunijeg ostvarenja njegovog najvažnijeg prava – prava na odbranu. Pravo na odbranu, kao takvo, nije formulisano ni u jednom od međunarodnih ili unutrašnjih pravnih akata, ali njegovi elementi svakako su deo drugih temeljnih ljudskih prava i sloboda. Radi se o pravu kojim se osumnjičenom omogućava da se suprotstavi navodima tužioca, da negira optužne navode, da razvija svoje aktivnosti u skladu sa svojim interesom, da preuzima radnje kojima poboljšava svoj položaj.⁵ U najširem kontekstu, najveći broj prava koja se garantuju osumnjičenom možemo podvesti pod pravo na slobodu i bezbednost u smislu čl. 5. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda⁶ (u daljem tekstu: EKLJP). Pored komponenti ovog prava, a u duhu pomenute Konvencije, vrlo su bitni pojedini aspekti prava na pravično suđenje (čl. 6. EKLJP), kao i da su prema osumnjičenom zabranjene primena torture (čl. 3. EKLJP) i diskriminacija (čl. 14. EKLJP). Ustav Republike Srbije⁷ u svom drugom delu, pod nazivom *Ljudska i manjinska prava i slobode*, detaljno uređuje i prava osumnjičenih lica.

U međunarodne pravne standarde koji se odnose na osumnjičena lica, svrstavaju se određeni minimalni zahtevi koji svoju potvrdu nalaze i u Ustavu RS i oba ZKP-a, a koji obuhvataju: pravo osumnjičenog na obaveštenost, pravo na ličnu i slobodno izabranu stručnu odbranu, pravo na dokaznu aktivnost i inicijativu, pravo na prevodioca ili tumača, pravo na čovečno postupanje i postupanje bez diskriminacije, pravo na rehabilitaciju i naknadu štete.

⁵ Škulić, M: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, „Službeni glasnik”, Beograd, 2011, 93.

⁶ Potpisana 4. 11. 1950, a stupila na snagu 3. 9. 1953, u okviru Saveta Evrope, *Službeni list SCG – Međunarodni ugovori*, br. 9/2003.

⁷ *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.

2.1. Pravo osumnjičenog na obaveštenost

Pod pravom osumnjičenog na obaveštenost podrazumeva se pravo da u najkraćem roku, a najkasnije na prvom saslušanju, podrobno na jeziku koji razume, bude obavešten o delu koje mu se stavlja na teret, o prirodi i razlozima optužbe i dokazima koji su protiv njega prikupljeni (ZKP: čl. 4. st. 1. t. 1; novi ZKP: čl. 68. st. 1. t. 1). Pod prirodom optužbe podrazumeva se krivično delo koje mu se stavlja na teret, pravna kvalifikacija tog dela, dok se pod razlozima podrazumeva predočavanje radnji koje je osumnjičeni navodno počinio. Ovo pravo proklamovano je i Ustavom RS (čl. 27), EKLJP (čl. 5. st. 2), Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima⁸ (čl. 9. st. 2; u daljem tekstu: MPGPP). Iz navedene formulacije ovog prava ne vidi se da li ovo obaveštenje u prekrivičnom (predistražnom) postupku treba da je u usmenom ili pismenom obliku. Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu: Evropski sud) u slučaju *Dikme protiv Turske* je zauzeo stav da obaveštenje ne mora imati posebnu formu, ali se licu moraju pružiti sve naznačene informacije, kako pravne tako i činjenične.⁹ Svakako je bolje, u smislu pravne sigurnosti, da obaveštenje bude u pismenom obliku. U pogledu pitanja roka u kome osumnjičeni treba da dobije sve relevantne informacije, Ustav RS uređujući ovo pitanje, za razliku od oba ZKP-a, koristi izraz „odmah”, dok Zakonici o krivičnom postupku, može se reći, produžavaju to vreme za obaveštenje – „u najkraćem roku”. Osumnjičeni mora dobiti obaveštenje najkasnije do saslušanja u policiji.

2.2. Pravo osumnjičenog na ličnu i slobodno izabranu stručnu odbranu

Svaki osumnjičeni ima pravo na odbranu, pod kojom se podrazumeva preduzimanje aktivnosti čiji je cilj pobijanje optužbe. Pravo na odbranu u prekrivičnom (predistražnom) postupku osumnjičeni može ostvariti:

1. sam i takva odbrana se naziva *lična odbrana*, ili
2. preko stručnog lica – branioca i takva odbrana se naziva *formalna odbrana*.

Nasuprot formalnoj odbrani, u samom krivičnom postupku postoji i *materijalna odbrana*, pod kojom se podrazumeva pored lične odbrane i odbrana koju za okrivljenog vrše sud, javni tužilac i druga njemu bliska lica, taksativno

⁸ Usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikovanje i pristupanje rezolucijom UN 2200 A (XXI) od 16. 11. 1966; *Službeni list SFRJ* 7/71, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 4/2001.

⁹ *Dikme v. Turkey* (Appl. No. 20869/92), ECtHR, 11. 7. 2000, § 54–57; *Fox, Campbell and Hartley v. the UK* (Appl. No. 12244/86, 12245/86, 12383/86), ECtHR, 30. 8. 1990, Seria A, No. 183, § 40.

pobrojana u čl. 68. st. 2. ZKP-a i čl. 75. novog ZKP-a¹⁰. Analizom odredbi ZKP-a i novog ZKP-a o materijalnoj odbrani uočava se da se pravo na angažovanje branioca, koje za okrivljenog i optuženog mogu koristiti njemu bliska lica, ne pominje kod osumnjičenog. Nema nikakvog razloga da i njemu bliska lica nemaju to pravo, sem naravno ukoliko najpre osumnjičenom bude dato pravo da o svom lišenju slobode obavesti njemu bliska lica. Branilac može biti samo advokat (ZKP čl. 68. st. 3; novi ZKP čl. 73. st. 1). Po ZKP-u advokata može zameniti advokatski pripravnik, ukoliko se postupak vodi za delo za koje se može izreći kazna zatvora u trajanju do pet godina, ali pred Vrhovnim kasacionim sudom branilac može biti samo advokat (ZKP, čl. 68. st. 3). Po novom ZKP-u mogućnosti zamene advokata advokatskim pripravnikom ne postoji, čak se za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora u trajanju od deset godina ili teža kazna, zahtevaju stroži uslovi koje jedan advokat mora da ispuni da bi mogao da bude branilac. U tim slučajevima, branilac može biti samo advokat sa najmanje pet godina advokatske prakse, odnosno advokat koji je najmanje pet godina vršio funkciju sudije, javnog tužioca ili zamenika javnog tužioca (novi ZKP, čl. 73. st. 2). Ovakvo zakonsko rešenje je svakako ustanovljeno u korist osumnjičenog (odnosno okrivljenog lica), kako bi mu se obezbedio što iskusniji i stručniji branilac, s obzirom na složenost predmeta. U postupku prema maloletnicima branilac može biti samo advokat koji ima posebna znanja iz oblasti prava deteta i maloletničkog prestupništva i ne postoji mogućnost da ga zameni advokatski pripravnik (Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica¹¹, čl. 49).

Pravo na ličnu i slobodno izabranu odbranu je proklamovano Ustavom RS (čl. 29), ZKP-om (čl. 4. st. 1. t. 2), novim ZKP-om (čl. 68. st. 1. t. 3), EKLJP (čl. 6. st. 3c), MPGPP (čl. 14. st. 3b). U presudi *Džon Marej protiv Ujedinjenog Kraljevstva*¹², Evropski sud je zauzeo stav da ovo pravo postoji od početka policijske istrage. Izuzetno je bitno da pravo na branioca postoji već od policijske istrage, jer se osumnjičeni tada neretko nalazi pred dilemom koja se odnosi na način njegove odbrane, jer najčešće osumnjičeni nije vrsni poznavalac prava. Ukoliko se odluči na odbranu ćutanjem, mogu se izvući nepovoljni zaključci po njega (iako on na ćutanje ima pravo!). Ali sa druge strane, ukoliko prekine ćutanje, on se izlaže opasnosti da nanese štetu svojoj odbrani.

¹⁰ Vršenje materijalne odbrane se sastoji u: pravu da okrivljenom mogu *angažovati branioca* njegov zakonski zastupnik, bračni drug, srodnik po krvi u pravoj liniji, usvojilac, usvojenik, brat, sestra i hranilac, lice sa kojim okrivljeni živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici; pravu da pomenuta lica *izjave* žalbu u njegovu korist (čl. 364. ZKP) ili *podnesu zahtev za ponavljanje krivičnog postupka* posle njegove smrti (čl. 408. st. 1. ZKP).

¹¹ *Službeni glasnik RS*, br. 95/2005.

¹² *John Murray v. the UK* (Appl. No 18731/91), ECtHR, 8. 2. 1996, § 62–64, 66.

Osumnjičeni mora imati branioca u trenutku kada policija donese rešenje o zadržavanju. Po ZKP-u, u slučaju da ga osumnjičeni ne izabere, policija će mu ga postaviti po službenoj dužnosti, po redosledu sa spiska koji dostavi advokatska komora. Po novom ZKP-u, ukoliko osumnjičeni ne obezbedi branioca u roku od četiri sata, javni tužilac će mu obezbediti branioca po službenoj dužnosti, po redosledu sa spiska advokata koji dostavi nadležna advokatska komora.¹³ Osumnjičeni ne može biti saslušan bez prisustva branioca. U tom slučaju, saslušanje osumnjičenog će se odložiti do dolaska branioca, a najduže osam časova, a ako ni do tad ne dođe branilac, policija ima dve mogućnosti: ili da osumnjičenog pusti na slobodu ili da ga bez odlaganja sprovede istražnom sudiji (ZKP čl. 229. st. 6).

ZKP (čl. 4. st. 4. čl. 72), kao i novi ZKP (čl. 77) izričito ne regulišu pravo na besplatnu pravnu pomoć osumnjičenom licu, već samo okrivljenom. U kasnijim odredbama oba Zakonika, koje regulišu prava lica lišenih slobode, garantuje se pravo na besplatnu pravnu pomoć, smatra se da pošto svaki osumnjičeni može biti lišen slobode, analogno treba da ima i ovo pravo. Do tog zaključka se dolazi i analizom čl. 72. st. 2. ZKP-a odnosno čl. 77. st. 2. novog ZKP-a, po kojima o zahtevu za besplatnu pravnu pomoć pravo da odlučuje ima i istražni sudija odnosno sudija za prethodni postupak, koji i inače donosi odluke u prekrivičnom postupku vezane za zaštitu prava osumnjičenog lica. Pravo na besplatnu pravnu pomoć, u našem pravu omogućuje se licu koje prema svom imovinskom stanju ne može da plati nagradu i troškove branioca, iako ne postoje razlozi za obaveznu odbranu, ako se vodi krivični postupak za krivično delo za koje se može izreći kazna zatvora preko tri godine ili to nalažu razlozi pravičnosti. U tom slučaju, troškovi odbrane padaju na teret sredstava suda (ZKP čl. 72; novi ZKP čl. 77). Prema Radnom tekstu Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći RS¹⁴ (u daljem tekstu: Radni tekst ZBPP), pravi se razlika između primarne (pravo korisnika na opštu pravnu informaciju i pravni savet) i sekundarne (pravo korisnika na pravni savet, sastavljanje isprava i podnesaka, pokretanje i učestvovanje u postupku medijacije, odbranu i zastupanje pred sudom, organima uprave i drugim telima, kao i u postupku mirnog rešavanja sporova) pravne pomoći. Čl. 9. Radnog teksta ZBPP pravo na primarnu pravnu pomoć priznaje svima pod jednakim uslovima na osnovu usmenog zahteva, ali pravo na sekundarnu pravnu pomoć se priznaje rešenjem nadležnog organa ministarstva za odlučivanje o pravu na besplatnu pravnu pomoć, uslovljava sledećim kriterijumima:

1. materijalno stanje tražioca i članova njegovog domaćinstva;
2. ličnog svojstva ili statusa u postupku pred državnim organima;

¹³ Novi ZKP, čl. 294. st. 5.

¹⁴ www.mpravde.gov.rs/cr/news/vesti/besplatna-pravna-pomoc.html.

3. poštovanje interesa pravičnosti;
4. obaveze koje proističu iz potvrđenih međunarodnih ugovora Republike Srbije.

Materijalno stanje podnosioca zahteva se ceni s obzirom na činjenicu da li bi izdržavanje tražioca ili lica koje je on po zakonu dužan da izdržava bilo ugroženo plaćanjem pravne zaštite, i tom prilikom kao osnov za dodelu besplatne pravne pomoći se uzimaju pravo svojine na pokretnim i nepokretnim stvarima, redovna i povremena primanja, kao i drugi prihodi u trenutku podnošenja zahteva. Pravo na besplatnu pravnu pomoć, bez obzira na materijalno stanje, a s obzirom na lično svojstvo ili status u postupku pred državnim organom može ostvariti:

1. dete bez roditeljskog staranja, odnosno dete kome nije obezbeđeno adekvatno zastupanje;
2. lice u odnosu na koje se sprovodi prinudna hospitalizacija;
3. lice koje je žrtva torture ili trgovine ljudima;
4. lice koje je žrtva porodičnog nasilja;
5. tražilac azila (Radni tekst ZBPP, čl. 16).

Interes pravičnosti kao kriterijum se ceni u svakom konkretnom slučaju, a naročito s obzirom na značaj predmeta postupka, činjeničnu složenost slučaja ili kompleksnost propisa koji se u postupku primenjuju, ekonomsku snagu ili monopolni položaj suprotne stranke na tržištu itd.¹⁵ Pružaoci besplatne pravne pomoći su advokati, a Ministarstvo pravosuđa vodi jedinstveni registar pružalaca besplatne pravne pomoći. U Nemačkoj i Hrvatskoj, iako se načelno garantuje pravo na prisutnost branioca tokom policijskog ispitivanja, samo pravo na besplatnu pravnu pomoć ne funkcioniše, te samim tim i ovo bitno pravo osumnjičenog biva nerealizovano. U ovim zemljama, kao posledica se javlja činjenica da samo kriminalci tzv. „belog okovratnika” imaju i stvarnu mogućnost da njihov branilac prisustvuje ispitivanju¹⁶.

Osumnjičeni u slučaju lišenja slobode ima pravo i na neometano opštenje sa braniocem – tzv. poverljivi razgovor (ZKP, čl. 5. st. 3. t. 2; novi ZKP čl. 69. st. 1. t. 2). Pod ovim pravom se podrazumeva razgovor sa braniocem koji se nadzire samo vizuelno, ne i audio. Na ovaj način se omogućava potpuno ostvarenje stručne pomoći koje jedan branilac može da pruži svom klijentu. U slučaju *Ariko protiv Italije*¹⁷, Evropski sud je zauzeo stav, da u slučaju neomogućavanja advokatu da razgovara sa svojim klijentom i pruži mu poverljiva uput-

¹⁵ Vidi opširnije: čl. 17. Radnog teksta ZBPP.

¹⁶ Herrmann, J.: *Policijsko ispitivanje okrivljenika – igra moći. Nemačka – Sjedinjene Američke Države – Hrvatska*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 11, br. 1/ 2004, 269.

¹⁷ *Artico v. Italy* (Appl. No 6694/74), EctHR, 13. 5. 1980. Seria A No 137, § 33.

stva bez nadzora, njegova pomoć bi bila beskorisna, s obzirom na činjenicu da je svrha EKLJP da jemči prava koja su praktična i *delotvorna*. Osumnjičeni koji je lišen slobode ima pravo na poverljiv razgovor sa braniocem i pre nego što je osumnjičeni saslušan (ZKP čl. 75. st. 2; novi ZKP čl. 69. st. 1. t. 2) i kontrola ovog razgovora dozvoljena je takođe samo vizuelno ne i slušanjem.

2.3. Pravo osumnjičenog na dokaznu aktivnost i inicijativu

Osumnjičeni ima pravo da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete i da sam ili preko branioca iznosi činjenice i dokaze u svoju korist (Ustav RS čl. 33; ZKP čl. 4. st. 1. t. 6; novi ZKP čl. 68. st. 1. t. 10). Ovo bitno pravo osumnjičenog je poznato kao *pravo na jednakost oružja ili sredstava* i odnosi se na jednakost stranaka pred sudom. Ali se analogno može primeniti i na pretkrivični (predistražni) postupak i osumnjičenog koji mora imati mogućnost da sazna i komentariše sve podnete dokaze¹⁸, ali i da se koristi „pravom inicijative”, odnosno da pod istim uslovima kao i tužilac predlaže dokaze i prilaže isprave, a u krivičnom postupku ako do njega dođe i ispituje svedoke. U širem smislu, ovo pravo možemo čak shvatiti i kao sastavni element *načela ravnopravnosti stranaka*. Evropski sud je zaključio da jednakost sredstava nalaže da se svakoj strani mora dati razumna mogućnost da predstavi svoj slučaj, uključujući i dokaze, pod uslovima koji je ne stavljaju u bitno nepovoljniji položaj naspram druge strane.¹⁹ Izuzetno je bitno omogućiti osumnjičenom ovo pravo u pretkrivičnom postupku (i u krivičnom postupku), gde on kao pojedinac ima za protivnika samu državu oličenu u javnom tužiocu.

2.4. Pravo osumnjičenog na prevodioca ili tumača

Osumnjičeni ima pravo na prevodioca ili tumača ako ne razume i ne govori jezik koji se koristi u postupku (ZKP čl. 4. st. 1. t. 7; novi ZKP, čl. 11, čl. 87; Ustav RS čl. 32. st. 2; EKLJP čl. 6. st. 3e; MPGPP čl. 14. st. 3f). Pravo na prevodioca ili tumača imaju sva lica koja ne samo da ne govore jezik pretkrivičnog postupka, nego i oni kojima je uobičajeni način komunikacije otežan usled telesnih ili fizičkih oštećenja (npr: gluvoća ili gluvonemost). Ukoliko se postupak ne vodi na jeziku osumnjičenog i ako nakon pouke o jeziku ne izjavi da zna jezik postupka i da se odriče prava na prevodenje, obezbediće mu se na teret budžetskih sredstava prevod onog što on i drugi iznose, kao i prevodenje

¹⁸ *Lobo Machado v. Portugal* (Appl. No 15756/89), ECtHR, 20. 2. 1996, § 31.

¹⁹ *Dimbo Beheer B. v. Netherlands* (Appl. No 14448/88), ECtHR, 27. 10. 1993, § 33.

isprava i drugog materijala (novi ZKP, čl. 11). Ovo pravo pripada kako strancima, tako i državljanima države u kojoj se postupak vodi. Pravo na prevodioca ili tumača ne podleže nikakvim proverama imovinskog stanja osumnjičenog lica, za razliku od besplatne pravne pomoći.²⁰ U slučaju *Kamasinki protiv Austrije*, Evropski sud je zauzeo stav da se pravo na besplatnu pomoć prevodioca ili tumača primenjuje ne samo na usmeno date iskaze već i na dokumentacioni materijal, a eventualno i na kasniju proveru adekvatnosti prevoda.²¹

Povreda prava na prevodioca ili tumača može biti razlog za ulaganje vanrednog pravnog leka u našem pravnom sistemu: zahteva za zaštitu zakonitosti. Ukoliko je pravnosnažnom odlukom ili odlukom u postupku koji je prethodio njenom donošenju, povređeno ili uskraćeno ljudsko pravo i sloboda okrivljenog ili drugog učesnika u postupku koje je zajamčeno Ustavom ili EKLJP i dodatnim protokolima, a to je utvrđeno odlukom Ustavnog suda ili Evropskog suda (novi ZKP, čl. 485. st. 1. t. 3). Takođe, ukoliko je glavni pretres održan bez lica čije je prisustvo na glavnom pretresu obavezno ili ako je optuženom, braniocu, oštećenom ili privatnom tužiocu protivno njegovom zahtevu, uskraćeno da na glavnom pretresu upotrebljava svoj jezik i da na svom jeziku prati tok glavnog pretresa, postojaće bitna povreda odredaba krivičnog postupka, što je osnov za žalbu neposredno višem sudu (novi ZKP, čl. 438. st. 1. t. 5). Analizom navedenih odredbi zaključuje se da se u oba slučaja radi o garantijama prava u toku krivičnog postupka, ali ne spominje se pretkrivični (predistražni) postupak. Osnov za zaštitu ovog prava u pretkrivičnom (predistražnom) postupku se može naći u zahtevu za zaštitu zakonitosti, koji se može uložiti iz drugog razloga, ako je pravnosnažnom odlukom ili odlukom u postupku koji je prethodio njenom donošenju povređen zakon (novi ZKP, čl. 438. st. 1. t. 1). U tom slučaju pod zakonskom formulacijom *odlukom u postupku koji je prethodio njenom donošenju*, mogla bi se ekstenzivnim tumačenjem pružiti mogućnost za zaštitu proklamovanog prava i u pretkrivičnom postupku.

2.5. Pravo osumnjičenog da se prema njemu postupa čovečno i bez diskriminacije

Zabranjeno je i kažnjivo svako nasilje nad licem lišenim slobode, kao i nad licem kojem je sloboda ograničena. Prema takvom licu mora se postupati čovečno, sa uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti (ZKP, čl. 5. st. 4; novi ZKP čl. 9). Ustav RS izričito zabranjuje mučenje i predviđa da je fizički inte-

²⁰ Slijepčević, L.J.: *Pravo na pravično suđenje*, Glasnik advokatske komore Vojvodine, br. 5/2010.

²¹ *Kamasinki v. Austria*, ECtHR, 19. 12. 1989, Seria A No 168, §74.

gritet nepovrediv i da niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog pristanka (čl. 25). U čl. 28. Ustava date su garancije zabrane mučenja prema licu lišenom slobode, sa naglaskom da je zabranjeno iznuđivanje iskaza i nasilje. Humani tretman prema osumnjičenom zahteva i MPGPP (čl. 7. i 10. st. 1). EKLJP u čl. 3. zabranjuje mučenje, odnosno torturu, neljudsko ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Evropski sud je u svojoj praksi bio stanovišta da do kršenja čl. 3. može doći ne samo nanošenjem fizičkog, nego i duševnog bola. Da bi se hapšenje i određivanje pritvora smatralo protivnim čl. 3, poniženje ili degradacija koju ovi postupci izazivaju moraju dostići poseban nivo, i u svakom slučaju se moraju razlikovati od uobičajenog nivoa poniženja koji je svojstven hapšenju ili određivanju pritvora. Upotreba lisica pri hapšenju kao i prevoz do pritvorske jedinice, ne mogu se smatrati kršenjem čl. 3. U svetlu pretkrivičnog postupka, Konvencija UN protiv mučenja, svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni i postupanja²², u čl. 25. zabranjuje iznuđivanje priznanja kao dokaza putem torture. ZKP u čl. 12. zabranjuje svako nasilje nad licem lišenim slobode i licem kojem je sloboda ograničena, kao i svako iznuđivanje priznanja; a u čl. 131. zabranjuje da se prema osumnjičenom primene medicinske intervencije ili da mu se daju takva sredstva kojima bi se uticalo na svest i volju prilikom davanja iskaza (novi ZKP čl. 9).

Pred Evropskim sudom, u predmetu *Balog protiv Mađarske*²³, jedna od osoba koja je ispitala podnosioca predstavke, ošamarila ga je po levom i desnom uhu. Dva dana nakon puštanja na slobodu, podnosilac predstavke se podvrgao operaciji zbog oštećenja bubne opne. Evropski sud je utvrdio da je povreda bila dovoljno ozbiljna da se radilo o povredi čl. 3. EKLJP. U predmetu *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva*²⁴, osobe osumnjičene za terorizam držane su satima u pritvoru i prema njima su primenjivane tzv. pet tehnika. Lica su bila prisiljena da stoje sa raširenim rukama i nogama, rukama u vazduhu, bez hrane i sna, izlagani su buci i primorani da nose crne kapuljače preko lica. Evropski sud je utvrdio da je dugotrajna primena pet tehnika dovela do intenzivnih psihičkih i fizičkih patnji navedenih lica, te je u tom slučaju došlo do povrede čl. 3. EKLJP, nečovečnim postupanjem policijskih službenika. Zaštita od mučenja tokom pretkrivičnog postupka posebno je aktuelna u svetlu borbe protiv terorizma. U tim slučajevima su neretko pod izgovorom borbe za zaštitu

²² *Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori*, br. 9/ 91.

²³ *Balogh v. Hungary* (App; No. 47940/99), ECtHR, 20. 7. 2004.

²⁴ *The Republic of Ireland v. the UK* (Appl No 5310/71), ECtHR, Seria A No. 25, 18. 1. 1978.

nacionalne bezbednosti surovo gušena ljudska prava tzv. terorista, zaboravljajući pritom na apsolutni karakter ovog prava.

Ustav RS (čl. 21) jemči jednako postupanje prema svakom pojedincu pred državnim organima i jednakost svih pred ustavom i zakonom, kao i pravo svakog na jednaku zakonsku odnosnu sudsku zaštitu bez diskriminacije.

Zabrana diskriminacije je predviđena i međunarodnim pravnim aktima: MPGPP (čl. 2. st. 1, 14. st. 1. i 26), EKLJP (čl. 14), Konvencijom o rasnoj diskriminaciji, Konvencijom o diskriminaciji žena itd. Zabrana diskriminacije se može shvatiti kao zahtev i pravo da svaki osumnjičeni bude tretiran kao i svaki drugi osumnjičeni za kojeg se sumnja na određeno delo, da mu se omogući pristup sudu i jednak tretman na sudu, što se kasnije mnogo više odnosi na prava okrivljenog.

2.6. Prava osumnjičenog lišenog slobode

Lica lišena slobode uživaju sva prava koja se garantuju osumnjičenom. Pored tih prava, licu lišenom slobode se garantuje poseban korpus prava, koja uključuju i određena dopunska prava s obzirom na osetljivost situacije u kojoj se nalazi.

Ustav RS u čl. 27–29. propisuje uslove pod kojima se lična sloboda pojedinca može ograničiti, postupak lišenja slobode, organ koji je nadležan da odlučuje o lišenju slobode, garantuje prava kojima se pojedinac može koristiti u postupku pred državnim organima kada je njegova sloboda ograničena, nalaže čovečno postupanje, uvažavanje dostojanstva ličnosti lica lišenog slobode i garantuje dopunska prava u slučaju lišenja slobode bez odluke suda.

U prekrivičnom (predistražnom) postupku prema našem krivičnom procesnom pravu, policija može lišiti određeno lice slobode ili mu ograničiti slobodu u tri slučaja:

- 1) lišenje slobode osumnjičenog radi sprovođenja istražnom sudiji (ZKP čl. 227; novi ZKP čl. 291),
- 2) zadržavanje osumnjičenog lica (ZKP čl. 229; novi ZKP čl. 294) i
- 3) kratkotrajno zadržavanje lica zatečenih na mestu izvršenja krivičnog dela (ZKP čl. 231; novi ZKP čl. 290).

Ukoliko postoji bilo koji od alternativno propisanih razloga za određivanje pritvora iz čl. 142. ZKP-a (čl. 211. novog ZKP-a) policija može lice lišiti slobode. Ali postoji dužnost da takvo lice bez odlaganja sprovede nadležnom istražnom sudiji, osim izuzetno, ukoliko su ispunjeni uslovi za zadržavanje osumnjičenog u policiji do 48 sati. U slučaju da policija odluči da ne odredi tzv. „policijsko zadržavanje”, sprovođenje lica lišenog slobode od strane policije istražnom sudiji,

sem u slučaju „neotklonjivih smetnji,” ne bi trebalo da traje duže od osam sati od trenutka lišenja slobode. U slučaju da je trajalo duže od osam sati, službeno lice organa unutrašnjih poslova je dužno da ovo kašnjenje posebno obrazloži, o čemu se sastavlja beleška, odnosno zapisnik (po novom ZKP-u, organ unutrašnjih poslova obrazloženje podnosi javnom tužiocu).

Predviđena je i mogućnost lišenja slobode lica zatečenog pri izvršenju krivičnog dela od strane svakog fizičkog lica (ZKP, čl. 230; novi ZKP čl. 292). Lice lišeno slobode u toj situaciji ima pravo da odmah bude predato istražnom sudiji ili organu unutrašnjih poslova, a ako ne može mora se odmah obavestiti jedan od tih organa. U suprotnom, radi se o krivičnom delu protivpravnog lišenja slobode (čl. 132. Krivičnog zakonika Republike Srbije²⁵).

U slučaju lišenja slobode, osumnjičeni ima i sledeća prava:

2.6.1. Pravo osumnjičenog da bude upoznat sa svojim pravima

Licu lišenom slobode bez odluke suda se odmah saopštava da nije dužno ništa da izjavi i da sve što izjavi može biti upotrebljeno kao dokaz protiv njega, da ima pravo da bude saslušano u prisustvu branioca koga samo izabere ili branioca koji će mu biti postavljen na teret budžetskih sredstava, ako ne može da plati (Ustav RS čl. 29; ZKP čl. 5. st. 1; novi ZKP čl. 68. st. 1. t. 2–4). Za ovo pravo osumnjičenog presedan *Miranda protiv američke države Arizone*, važi kao međunarodni standard.²⁶ Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država (u daljem tekstu: SAD) je u slučaju *Miranda*, ustanovio da se osumnjičeni mora obavestiti:

1. o pravu na ćutanje, bez obzira na to zna li osumnjičeni ili ne da ima to pravo;
2. da sve što kaže može biti upotrebljeno protiv njega;
3. da ima pravo da izabere svog branioca i da branilac može biti prisutan prilikom ispitivanja;
4. da će siromašnom osumnjičenom biti postavljen branilac na njegov zahtev;
5. da osumnjičeni ima pravo da prestaje da daje odgovore na pitanja kao i da zahteva branioca u bilo koje vreme kad ispitivanje počne.

Upozorenja koja se daju osumnjičenom licu u RS su veoma slična kao i u SAD, osim upozorenja da osumnjičeni ima pravo da prestaje da daje odgovore na pitanja. Ovo pravo se može tumačiti u srpskom pravu kao produžetak prava

²⁵ *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005-ispr, 107/2005-ispr, 72/ 2009 i 111/2009.

²⁶ <http://www.uscourts.gov/EducationalResources/ClassroomActivities/FifthAmendment/mirandaVarizonaOverview.aspx>

na odbranu ćutanjem. U SAD, ukoliko iz određenih razloga dođe do prekida u ispitivanju osumnjičenog, prilikom nastavka ispitivanja prava se licu moraju opet pročitati. Takođe, sve što osumnjičeni izjavi pred policijom mora se izdvojiti ako upozorenja nisu pravilno data. U širem smislu, pravo lica da ne izjavi ništa, može se shvatiti kao deo prava na ćutanje, koje se garantuje okrivljenom u krivičnom postupku.

2.6.2. Pravo osumnjičenog na pravnu zaštitu

Pod ovim pravom podrazumeva se pravo lica lišenog slobode da pokrene postupak pred sudom, odnosno da izjavi žalbu sudu koji je dužan da hitno odluči o zakonitosti lišenja slobode (ZKP čl. 5. st. 3. t. 5). Engleski *Habeas Corpus Amendment Act* iz 1679. godine prvi je akt koji je uredio pravila postupanja prilikom hapšenja, privođenja i zaštite prava uhapšenog.²⁷

Pod pravom na pravnu zaštitu osumnjičenog podrazumeva se i njegovo pravo da u najkraćem roku bude izveden pred sud. Regulisano je ZKP-om (čl. 4. st. 1. t. 4), novim ZKP-om (čl. 68. st. 1. t. 5), Ustavom RS (čl. 29), MPGPP (čl. 9. st. 3), EKLJP (čl. 5. st. 3). Ovo pravo je potrebno obezbediti svakom osumnjičenom, u smislu da u ostvarenju ovog prava ne smeju postojati nikakve pravne ili praktične prepreke. ZKP, kao i novi ZKP koriste izraz „u najkraćem roku”, dok EKLJP kaže „bez odlaganja”. Kod ove činjenice se opet javlja već pomenuta dilema, koliki treba da je rok i da li dati prevagu efikasnosti postupka i otkrivanju učinilaca krivičnih dela ili pravima osumnjičenog lica. U slučaju *Brogan protiv UK*²⁸, Evropski sud je zauzeo stav da period od četiri dana i šest sati, koliko je policija držala u pritvoru podnosioca predstavke, a da ga nije izvela pred sudiju, prelazi dopuštene granice po osnovu čl. 5. st. 3.

²⁷ Ovim aktom propisano je da svako ko čuva uhapšeno lice je dužan da odgovori na *Habeas Corpus* nalog i da u roku od tri dana od hapšenja (zavisno od udaljenosti, taj rok je mogao biti i duži, ali ni na udaljenosti od preko sto milja nije smeo biti duži od dvadeset dana), uhapšenog privede lordu kancelaru, lordu čuvaru velikog pečata, sudiji ili baronu suda i navede prave razloge zadržavanja. Uhapšeno lice ima pravo žalbe o kojoj se mora odlučiti u roku od dva dana od privođenja, oslobađanjem uz jemstvo izuzev ako se radi o izdaji ili težem zločinu, ali i u tim slučajevima kada je molba za izvođenjem pred sud podnesena prve nedelje zasedanja, a optužnica nije podignuta u sledećem periodu zasedanja i sudijama se učini da za vreme tog zasedanja neće moći da pribave svedoke optužbe. Prekršiocima ovih pravila pretila je odgovornost, a uhapšenom licu, ako se pokaže da je hapšenje bilo neopravdano ili izvedeno uz kršenje propisa, pripadalo je pravo na naknadu štete. Bilo je zabranjeno ponovo hapsiti za istu stvar. Videti: Beljanski, S.: *Međunarodni pravni standardi o krivičnom postupku*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2001, str. 67.

²⁸ *Brogan and others v. the UK* (Appl. No. 11209/84, 11234/84, 11266/84, 11386/85), ECtHR, 29. 11. 1988, Seria A No. 145/B, § 65.

EKLJP. Takođe, u istom slučaju Evropski sud je zauzeo i stav da prilikom ocene da li se hapšenje ili lišavanje slobode može smatrati „zakonitim”, treba utvrditi u svetlosti ne samo domaćeg prava već i shodno tekstu Konvencije, opštih principa ustanovljenih i cilja ograničenja dopuštenih čl. 5. st. 1. Ovo znači da nadležni sud treba da ispita ne samo saglasnost sa uslovima postupka, nego i sa razumnošću sumnje koja opravdava hapšenje i legitimnošću cilja kojem se težilo hapšenjem i lišenjem slobode koje je usledilo. Bez obzira na terminološke razlike u našem pravu i EKLJP, u pravnoj doktrini je prihvaćeno stanovište da je optimalni maksimum za izvođenje pred sud 3 dana od trenutka lišenja slobode. U slučaju *Dikme protiv Turske*, Evropski sud je istakao da organi vlasti ne mogu arbitrarno da hapse osumnjičene i drže ih u pritvoru bez kontrole domaćih sudova, makar se radilo i o slučajevima terorizma. Neodložna sudska kontrola je veoma bitna jer može dovesti do otkrivanja i sprečavanja ozbiljnih vidova zlostavljanja kojima je svaki osumnjičeni potencijalno izložen, naročito pri iznuđivanju priznanja.

U slučaju lišenja slobode bez odluke suda, u Republici Srbiji, ovo lice ima pravo na pristup nadležnom istražnom sudiji u roku od 48 sati, u protivnom se mora osloboditi (čl. 5. st. 2. i čl. 229; novi ZKP čl. 69. st. 2). Zadržavanje u prekrivičnom postupku do 48 sati od trenutka lišenja slobode je moguće odrediti prema licu koje je policija lišila slobode zbog postojanja nekog od razloga za određivanje pritvora u krivičnom postupku i ukoliko postoji potreba da lice bude zadržano od strane policije radi prikupljanja obaveštenja ili saslušanja. Maloletna lica ne mogu biti zadržana od strane policije, već jedino u slučaju lišenja slobode moraju odmah biti sprovedena sudiji za maloletnike (čl. 61. Zakona o maloletnicima i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica). U svetlu ovog instituta javlja se i problematika zadržavanja pojedinih kategorija lica. Radi se o mogućnosti zadržavanja trudnice, ženskog lica koje ima bebu do jedne godine starosti kao i bolesnih lica kojima je potrebna hospitalizacija.²⁹ U našem pravnom sistemu nema pravnog pravila koje to izričito reguliše, iz čega možemo izvesti zaključak da je ta lica moguće zadržati do 48 sati od lišenja

²⁹ Prema Zakoniku o krivičnom postupku Letonije, čl. 250: Trudnicu i lice koje je očigledno bolesno moguće je prinudno dovesti samo ukoliko potrebne procesne radnje nije moguće sprovesti na mestu gde se oni nalaze i samo na osnovu sudske odluke. U slučaju ovih lica, potrebna je i lekarska potvrda kao dokaz o trudnoći i oboljenju. Prema čl. 273. st. 2: Neće se zadržati maloletnici, trudnice, majke koje imaju bebu do godinu dana starosti, kao i majke koje doje bebu dok god primenjuju takav način ishrane bebe, ukoliko su osumnjičeni ili optuženi da su počinili krivično delo iz nehata ili prekršaj, osim ukoliko su delo počinili pod uticajem opojnih supstanci ili je delo rezultiralo smrtnom posledicom. Takođe, prema st. 2. ovog člana, navedena lica će biti zadržana samo ukoliko su sa umišljajem počinila lakše krivično delo za koje je obavezno izricanje mere bezbednosti ili su počinili posebno teško krivično delo. Videti: *A/s Exigen Services Latvia, 1998–2010. Visas tiesības aizsargātas Valsts valodas centra tlkojums.*

slobode. Trebalo bi regulisati ove slučajeve, u smislu da s obzirom na važnost neposredne brige majke o detetu i najbolji interes deteta, ne bi trebalo dozvoliti zadržavanje 48 sati ženskog lica koje ima bebu do godinu dana starosti. U takvom slučaju majku bi trebalo odmah sprovesti istražnom sudiji odnosno javnom tužiocu, kako bi se u najkraćem roku odlučilo o eventualnom pritvoru majke ili puštanju na slobodu. Ovako treba postupiti i u slučaju lišenja slobode bolesnih lica kojima je potrebna hospitalizacija. Međutim, kod ove kategorije lica mogu se javiti neka sporna pitanja: kriterijumi na osnovu kojih se procenjuje težina bolesti nekog lica i nužnost hospitalizacije (osim ukoliko lice npr. krvari ili je u polusvesnom stanju, pa je svakome očito da mu je nužna hospitalizacija), kao i organi i postupak odlučivanja o tome. Svakako treba razlikovati ovaj slučaj od slučaja lišenja slobode duševno bolesnih lica radi prinudne hospitalizacije. Što se tiče zadržavanja trudnice, uz poštovanje humanog tretmana, nema razloga za ukidanje mogućnosti njenog zadržavanja od strane policije. Odluku o zadržavanju lica u formi rešenja donosi policija i o zadržavanju se licu odmah, a najkasnije u roku od dva sata uručuje rešenje. Po novom ZKP-u (čl. 294), zadržavanje određuje javni tužilac, koji o tome i donosi rešenje ili po njegovom odobrenju organ unutrašnjih poslova. U novom ZKP-u se ne navodi da li javni tužilac svoje odobrenje za izdavanje rešenja prenosi na policiju na osnovu pismenog ili usmenog odobrenja. S obzirom na činjenicu da se radi o ograničavanju prava osumnjičenog lica, odobrenje javnog tužioca bi trebalo da bude pismeno, kako bi procedura sigurno bila ispoštovana i kako bi za tim i ostao pisani dokaz. U suprotnom, policija bi mogla i bez konsultovanja javnog tužioca da zadržava osumnjičena lica, možda i bez preke potrebe za tim, samo radi povećanja psihičke presije prema zadržanom licu, koje je verovatno očekivalo sprovođenje istražnom sudiji u najkraćem roku. U rešenju o zadržavanju moraju biti navedeni: delo za koje se osumnjičeni tereti, osnovi sumnje, dan i čas lišenja slobode ili odazivanja pozivu, kao i vreme početka zadržavanja (ZKP čl. 229. st. 2; novi ZKP čl. 294. st. 2). Protiv rešenja o zadržavanju se može izjaviti žalba od strane osumnjičenog i njegovog branioca. Žalba se odmah dostavlja istražnom sudiji odnosno sudiji za prethodni postupak koji je dužan da po njoj odluči u roku od četiri sata od prijema, ali ona ne odlaže izvršenje rešenja. Razlog za odlučivanje istražnog sudije odnosno sudije za prethodni postupak je u pravilu da je lišenje slobode moguće na osnovu sudske odluke i na ovaj način se ta sudska kontrola obezbeđuje naknadno i tako omogućava što ažurnije puštanje na slobodu zadržanog lica, u slučaju da istražni sudija ustanovi nezakoniti razlog zadržavanja. Zadržano lice ima sva prava kao i osumnjičeni koji se sasluša u prekrivičnom postupku i o njima mora biti obavешteno.

2.6.3. Dopunska prava osumnjičenog lica lišenog slobode

Bez obzira na činjenicu da je samo lišenje slobode učinjeno u skladu sa zakonom, mogućnosti za pritiske kojima se ugrožava lična sigurnost i bezbednost lišenog lica postoje. U toj situaciji, potrebno je pored svih ostalih pobrojanih prava, koja se garantuju svakom osumnjičenom, licu lišenom slobode garantovati i određena prava kojima se njegov položaj u pretkrivičnom postupku ojačava i ostvarivanje svih ostalih prava omogućava, a samim tim i njegova lična bezbednost povećava.

2.6.3.1. Pravo osumnjičenog da se bez odlaganja o lišenju slobode obavesti lice po izboru

Lice lišeno slobode ima pravo da se o njegovom lišenju slobode obavesti lice po njegovom izboru. Po oba ZKP-a, iz obaveštenja se mora steći saznanje o vremenu, mestu i *svakoj promeni mesta lišenja slobode*. Nejasno je kako je moguće doći do promene mesta lišenja slobode. Verovatno se radi o terminološkoj grešci i zakonodavac je verovatno mislio na promenu mesta zadržavanja nakon lišenja slobode. Od lica koja se mogu kontaktirati, ZKP (čl. 5. st. 3. t. 2; novi ZKP čl. 69. st. 1. t. 3) nabraja: član porodice ili drugo njemu blisko lice, kao i diplomatsko-konzularni predstavnik države čiji je državljanin, odnosno predstavnik međunarodne organizacije ako je u pitanju izbeglica ili lice bez državljanstva. Ovo pravo je veoma bitno sa stanovišta pravne sigurnosti lica lišenog slobode.

2.6.3.2. Pravo osumnjičenog na neometanu komunikaciju sa određenim licem

Lice lišeno slobode može neometano da opšti sa svojim braniocem, diplomatsko-konzularnim predstavnikom, predstavnikom međunarodne organizacije i zaštitnikom građana (ZKP, čl. 5. st. 3. t. 2). Kao što je već ranije istaknuto u ovom radu, pod pravom na neometanu komunikaciju se podrazumeva razgovor sa izabranim licem koji se nadzire samo vizuelno, ne i audio. Pravo na poverljiv razgovor sa braniocem postoji i pre nego što je osumnjičeni saslušan (ZKP čl. 75. st. 2; novi ZKP čl. 69. st. 1. t. 2).

2.6.3.3. Pravo osumnjičenog na zdravstveni pregled

Lice lišeno slobode ima pravo da ga na njegov zahtev bez odlaganja pregleda lekar kojeg slobodno izabere, a ako nije dostupan, lekar kojeg odredi organ lišenja slobode, odnosno istražni sudija (ZKP čl. 5. st. 3. t. 3). Po novom ZKP-u, u slučaju nedostupnosti željenog lekara, istog određuje javni tužilac

odnosno sud (novi ZKP čl. 69. st. 1. t. 4). Navedeno pravo je veoma bitno, sa stanovišta mogućnosti iznudiivanja dokaza u prekrivičnom postupku od strane policije i primene sile prema licu lišenom slobode. Pravovremeni lekarski pregled može biti osnov i za pravnu zaštitu fizičkog i psihičkog integriteta pojedinca. U zavisnosti od težine prekoračenja ovlašćenja organa unutrašnjih poslova, može se uložiti pritužba nadležnom licu organa unutrašnjih poslova ili podneti krivična prijava javnom tužiocu ukoliko je prekoračenje službenog ovlašćenja rezultiralo radnjom koja se može podvesti pod opis nekog od krivičnih dela po Krivičnom zakoniku RS (npr.: krivično delo zloupotrebe službenog položaja iz čl. 359, krivično delo protivpravnog lišenja slobode iz čl. 132, krivično delo iznudiivanja iskaza iz čl. 136, krivično delo zlostavljanja i mučenja iz čl. 137). U svakom slučaju postoji i mogućnost podnošenja tužbe za naknadu štete pred parničnim sudom.

Državni organi imaju obavezu da se staraju o zdravstvenom stanju lica lišenih slobode. U predmetu *Hutardo protiv Švajcarske*³⁰, podnosiocu predstavke je dozvoljena poseta lekara tek šest dana od postavljanja zahteva, a osam dana od hapšenja. Nakon lekarskog pregleda, rendgenski snimak je otkrio da je podnosiocu predstavke slomljeno rebro. Ovakvo grubo zanemarivanje zahteva za zdravstvenim pregledom, Komisija (Evropski sud) je ocenila kao kršenje čl. 3. EKLJP. U predmetu *Kudla protiv Poljske*³¹, Evropski sud je još jednom podsetio države ugovornice da prilikom lišavanja slobode moraju poštovati ljudsko dostojanstvo lica i da način izvršenja ove mere mora biti takav da ga ne izlaže većem strahu nego što taj postupak inače nosi sa sobom; da imajući u vidu praktične aspekte lišavanja slobode, zdravlje i dobrobit lica koje se lišava slobode moraju biti osigurani, između ostalog i time što će mu se pružiti neophodna medicinska pomoć.

2.7. Prava prilikom saslušavanja osumnjičenog lica

Do saslušanja osumnjičenog u prekrivičnom postupku može doći u dve situacije: a) kada policija poziva određeno lice kao osumnjičenog i b) kada građanina pozvanog na informativni razgovor zbog određenih saznanja počne smatrati osumnjičenim. Određeno lice policija može pozvati radi saslušanja u svojstvu osumnjičenog iz dva razloga:

- 1) kada prikuplja obaveštenja od lica za koje postoje osnovi sumnje da je izvršilo krivično delo ili
- 2) ako prema tom licu preduzima radnje u prekrivičnom postupku.

³⁰ *Hutardo v. Switzerland* (Appl. No. 17549/90), ECtHR, 28. 1. 1994.

³¹ *Kudla v. Poland* (Appl. No 30210/96), ECtHR, 26. 10. 2000.

Ukoliko građanin kojeg je pozvala radi prikupljanja obaveštenja policija u jednom trenutku počne smatrati osumnjičenim, dužnost je policije da takvo lice odmah obavesti o delu za koje se tereti i osnovama sumnje, o pravu da uzme branioca koji će prisustvovati daljem saslušanju, da nije dužno bez branioca da odgovara na postavljena pitanja, kao i u slučaju zadržavanja sva prava iz čl. 5. i 228. st. 1. ZKP (novi ZKP čl. 226). Vreme za prikupljanje obaveštenja od građanina (maksimalno 4 sata) ne teče ispočetka od promene njegovog statusa u osumnjičenog. U ovom slučaju se može javiti problem u kratkoći vremena za angažovanje branioca.³²

Samo saslušanje osumnjičenog u prekrivičnom (predistražnom) postupku se vrši prema pravilima za saslušanje okrivljenog u skladu sa ZKP-om odnosno novim ZKP-om. Uslovi za ovakvo saslušanje su sledeći: da osumnjičeni pristane na davanje iskaza policiji i takav pristanak da u prisustvu advokata; da iskaz da u prisustvu advokata (obavezna odbrana u prekrivičnom postupku); da se o saslušanju obavesti javni tužilac koji može prisustvovati saslušanju. Ukoliko svi uslovi budu ispunjeni, zapisnik o saslušanju osumnjičenog od strane policije se ne izdvaja iz spisa i može se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku.

2. 8. Pravo osumnjičenog na rehabilitaciju i naknadu štete

Lice koje je bez osnova lišeno slobode ima pravo na rehabilitaciju, pravo na naknadu štete, kao i druga prava predviđena zakonom (ZKP, čl. 14, 557–564; novi ZKP čl. 18, 583–595; Ustav RS, čl. 35). Neosnovano lišenje slobode predstavlja veliki atak na ličnu slobodu tog lica. Pravni osnov naknade štete u ovom slučaju je u odgovornosti države za određenu neprijatnost koju su njeni organi pričinili konkretnom građaninu. Smatra se da osnov naknade štete leži i u načelu pravičnosti, jer država dajući pravo svojim organima da lišavaju slobode građane, krivično ih gone itd. mora i snositi određeni rizik za delovanje pomenutih organa. Ukoliko se u konkretnom slučaju dokaže da se radilo o neosnovanom lišenju slobode, država dužuje finansijsko obeštećenje konkretnom licu. Nezakonito lišenje slobode postoji ako je usled greške ili nezakonitog rada nadležnih organa lice neosnovano lišeno slobode ili je zadržano duže nego što treba u pritvoru, kućnom pritvoru ili zavodu za izdržavanje kazne ili mere (ZKP, čl. 560, st. 1. t. 3; novi ZKP čl. 584). Sam postupak za naknadu štete u našem pravnom sistemu ima dve faze: upravnu (obraćanje Ministarstvu pravde) i sudsku (tužba za naknadu štete), koja sledi samo ukoliko upravna faza bude neuspešna. Lice neosnovano lišeno slobode se prvo obraća Mini-

³² Feješ, I.: *Prekrivični postupak i ovlašćenja policije po novom ZKP*, Glasnik Advokatske komore Vojvodine, vol. 74, br. 9–10, 2002, 285–289.

starstvu pravde. Zahtev se mora podneti u roku od tri godine od pravosnažnosti rešenja kojim je postupak obustavljen, a ako je povodom žalbe rešavao viši sud – od dana prijema odluke višeg suda. Uz zahtev potrebno je navesti osnov, vrstu i visinu štete koja se smatra pretrpljenom. Ukoliko se sa Ministarstvom pravde postigne sporazum, postupak je završen i do sudske faze ne dolazi. Međutim, ukoliko do sporazuma sa Ministarstvom ne dođe ili ukoliko ono ne donese odluku po zahtevu u roku od tri meseca od dana podnošenja zahteva, oštećeni može kod nadležnog suda podneti tužbu za naknadu štete (ZKP, čl. 558, st. 1; novi ZKP, čl. 589). Postupak pred sudom je parnični i vodi se protiv Republike Srbije. Lice neosnovano lišeno slobode samo u retkim slučajevima svoj zahtev za naknadu štete temelji na odluci kojom je konstatovana nezakonitost ili neosnovanost lišavanja slobode, dok u ostalim slučajevima mora samo da dokazuje nezakonitost, odn. neosnovanost lišavanja slobode. Licu neosnovano lišenom slobode pripada i pravo na tzv. moralnu rehabilitaciju. Pravo na moralnu rehabilitaciju je veoma bitno, s obzirom na ogroman uticaj medija na javno mnjenje i veoma opasno prejudiciranje ishoda postupka. Činjenica je da medijsko izveštavanje o lišenju slobode koje se kasnije ispostavi neosnovanim može imati dalekosežne posledice na celokupan život tog lica. Ako je slučaj na koji se odnosi neosnovano lišenje slobode nekog lica bilo prikazivano preko sredstava javnog obaveštavanja i time bio povređen ugled tog lica, sud će na njegov zahtev objaviti u novinama ili drugom sredstvu javnog obaveštavanja saopštenje o odluci iz koje proizilazi neosnovanost lišenja slobode. Ako slučaj nije prikazan preko sredstva javnog informisanja, ovakvo saopštenje će se na zahtev tog lica dostaviti državnom organu, organu teritorijalne autonomije ili organu lokalne samouprave, preduzeću, drugom pravnom ili fizičkom licu kod koga je lice u radnom odnosu, a ako je to za njegovu rehabilitaciju potrebno – društvenoj ili drugoj organizaciji (ZKP, čl. 561. st. 1; novi ZKP čl. 561. st. 1). Rok za podnošenje zahteva je šest meseci od donošenja odluke koja je osnov za njegovo podnošenje, a o zahtevu odlučuje veće regulisano čl. 24. st. 3. ZKP-a odn. čl. 24. st. 6. novog ZKP-a. Važno je napomenuti da su postupci za naknadu štete i moralnu rehabilitaciju nezavisni jedan od drugog.

Poslednje pravno sredstvo na nacionalnom nivou na osnovu kojeg je moguće ostvariti pravo na naknadu štete je ustavna žalba. Ustavna žalba se podnosi Ustavnom sudu radi zaštite Ustavom proklamovanih prava i sloboda. Samo pravo na naknadu štete i rehabilitaciju je ustavnog ranga i proklamovano je čl. 35. Ustava RS. Iskorišćenost ovog pravnog sredstva neophodna je pretpostavka za podnošenje predstavke Evropskom sudu za ljudska prava radi naknade štete protiv Republike Srbije. Pravo na obeštećenje priznato je EKLJP (čl. 5. st. 5) i čl. 3. Protokola br. 7. uz EKLJP. Evropski sud o zahtevu za naknadu štete rešava uzgredno, jer pravo na naknadu štete može biti samo rezultat kršenja čl. 5.

EKLJP. Naknada štete obuhvata i materijalnu i nematerijalnu štetu, ali sam zahtev za naknadu štete mora sadržati dokaze i činjenice na osnovu kojih je moguće utvrditi postojanje štete, njenu visinu i samu naknadu. Ne zahteva se da je šteta prouzrokovana sa zlom namerom, već je dovoljna nepažnja državnih organa.

3. ZAKLJUČAK

Analizom osnovnih prava koja se osumnjičenom garantuju u prekrivičnom postupku, može se doći do zaključka da je to veliki broj garantija koje štite njegov položaj, kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu. Domaći pravni propisi u skladu su sa međunarodnim pravnim standardima u ovoj oblasti i gotovo svaki segment ličnosti osumnjičenog je zaštićen i fizički i psihički. Oba Zakonika o krivičnom postupku koja su trenutno na snazi u Republici Srbiji gotovo na identičan način pružaju adekvatnu zaštitu osumnjičenom. U našem pravnom sistemu, u skladu sa najvažnijim međunarodnim aktima garantuju se osnovna ljudska prava svakom osumnjičenom: pravo na obaveštenost, na ličnu i slobodno izabranu stručnu odbranu, na dokaznu aktivnost i inicijativu, na tumača ili prevodioca, pravo na čovečno postupanje i postupanje bez diskriminacije. Položaj osumnjičenog u prekrivičnom odnosno predistražnom postupku osigurava se i pravom lica lišenog slobode da bude upoznat sa svojim pravima i pravom na pravnu zaštitu, ali i i dopunskim pravima, koja su karakteristična za posebnost položaja u kojem se to lice našlo. To su pravo osumnjičenog da obavesti lice po svom izboru, pravo na neometanu komunikaciju sa licem po izboru i zdravstveni pregled. I pored velikog broja garantovanih prava dešava se u praksi da je lišenje slobode neosnovano i s obzirom na tu činjenicu garantuje mu se i pravo na naknadu štete od države zbog neosnovanog lišenja slobode.

Može se reći da je nastupila ekspanzija ljudskih prava u krivičnom procesnom pravu u tolikoj meri da su mnoga prava dostigla ustavni rang, pa je i samo krivično procesno pravo postalo deo ustavnog prava, u širem smislu.³³ To se svakako može uočiti u našem pravnom sistemu. Ustav Republike Srbije u odredbama 23–34. jemči veliki broj prava osumnjičenom licu. Međutim, mnogo je bitnija činjenica koliko se država, a i međunarodna zajednica u praksi pridržavaju navedenih prava, jer, kao što je već pomenuto, prekrivični postupak je često pokazatelj stvarnog stanja ljudskih prava u jednoj državi. Suština vladavine prava je u postojanju proceduralnih garantija slobode pojedinaca, zaštititi

³³ Grubač, M.: *Povelja o ljudskim pravima sa gledišta krivičnog postupka*, Pravni život, br. 3–4/ 2004, 51–76.

temeljnih prava građana i odgovornosti državnih organa samoj državi. Posebno je značajno postupanje policije u skladu sa postulatima vladavine prava, jer zloupotrebe njihovih ovlašćenja u prekrivičnom postupku mogu teško ugroziti prava pojedinca. U današnje vreme svedoci smo činjenice da se policija suočava sa brojnim izazovima koji njen odnos prema temeljnim ljudskim pravima čini kompleksnijim. Najveći izazovi su svakako borba protiv organizovanog kriminala, terorizma i korupcije, gde se uočava povećanje ovlašćenja policije i služba bezbednosti na uštrb većih ograničenja prava osumnjičenih lica.

Olakog ograničavanja prava osumnjičenog lica ne bi smelo biti. Međunarodni, a svakako i unutrašnji standardi postupanja prema osumnjičenom moraju se poštovati koliko god bila teška „borba” sa najtežim oblicima kriminala. Ograničenja osnovnih ljudskih prava uvek moraju biti u skladu sa zakonom, ali i zahtevima njihove krajnje neophodnosti i legitimnosti ciljeva određivanja. EKLJP ove principe uvek navodi kao uslove za ograničenje relativnih prava i propisuje pojedina apsolutna prava, od kojih se čak ni u vanrednom ili ratnom stanju ne može odstupiti ili izvršiti njihovo ograničenje. U suprotnom, država i međunarodna zajednica mogu izgubiti legitimitet u toj borbi i sva propisana prava biće samo još jedno mrtvo slovo na papiru.

LITERATURA

Knjige

- Beljanski, S.: *Međunarodni pravni standardi o krivičnom postupku*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2001.
- Brkić, S.: *Krivično procesno pravo II*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2010.
- Grubač, M.: *Krivično procesno pravo*, četvrto izmenjeno i dopunjeno izdanje, „Službeni glasnik”, Beograd, 2006.
- Ditertr, Ž.: *Izvodi iz najznačajnijih odluka Evropskog suda za ljudska prava*, „Službeni glasnik”, Beograd, 2006.
- Lukić, T.: *Posebnosti krivičnog postupka za organizovani kriminal, terorizam i korupciju*, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost, Novi Sad, 2008.
- Škulić, M.: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, „Službeni glasnik”, Beograd, 2011.
- Škulić, M.: *Krivično procesno pravo* (Biblioteka „Udžbenici”), Univerzitet, Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2009.

Članci

- Brkić, S.: *Upotreba nezakonitih dokaza u krivičnom postupku Srbije*, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, vol. 45, br. 1, 2011.

- Cf. Trechsel, S.: *The right to Liberty and Security of the Person* – Art. 5 of European Convention on Human Rights in the Strasbourg Case – Law, HR Law Journal, Vol. 1, nmr. 1–4/1980, 131.
- Feješ, I.: *Prekrivični postupak i ovlaštenja policije po novom ZKP*, Glasnik Advokatske komore Vojvodine, vol. 74, br. 9–10, 2002.
- Grubač, M.: *Povelja o ljudskim pravima sa gledišta krivičnog postupka*, Pravni život, br. 3–4/2004.
- Herrmann, J.: *Policijsko ispitivanje okrivljenika – igra moći. Njemačka – Sjedinjene Američke Države – Hrvatska*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 11, br. 1/2004, 259–276.
- Janković, D.: *Međunarodno zaštićena i priznata osnovna ljudska prava u domaćem zakonodavstvu*, Pravni život, 9/2008.
- Mrvić-Petrović, N.; Petrović, Z.: *Naknada štete zbog neosnovane osude i neosnovanog lišenja slobode u Republici Srbiji*, Pravni život, br. 11/2008.
- Zekavica, R.; Kesić, T.: *Vladavina prava, policija i antiterorističko zakonodavstvo*, Pravni život, 9/2008.
- Živković, M.: *Ustavno pravo tajnosti pisama i drugih sredstava opštenja i specijalna radnja tajnog nadzora osumnjičenog*, Pravni život, br. 9/2008.
- Slijepčević, L.J.: *Pravo na pravično suđenje*, Glasnik advokatske komore Vojvodine, br. 5/2010.

Propisi

Domaći propisi

- Krivični zakonik (*Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005-ispr, 107/2005-ispr, 72/2009 i 111/2009).
- Ustav Republike Srbije (*Službeni glasnik RS*, br. 98/2006).
- Zakonik o krivičnom postupku (*Službeni list SRJ* br. 70/2001 i 68/2002 i *Službeni glasnik RS* br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005- dr. zakon, 49/2007, 20/2009-dr. zakon, 72/2009, 76/2010).
- Zakonik o krivičnom postupku (*Službeni glasnik RS*, br. 72/2011 i 101/2011).
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik RS*, br. 95/2005).
- Zakon o policiji (*Službeni glasnik RS*, br. 101/2005, 63/2009- odluka US i 92/2011).
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala (*Službeni glasnik RS*, br. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004-dr. zakon, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011-dr. zakon i 101/2011-dr. zakon).

Međunarodni propisi

- Evropska konvencija za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda (*Službeni list SCG – Međunarodni ugovori*, br. 9/2003).
- Konvencija o zabrani mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (*Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 9/91).

Konvencija UN o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (*Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/67).

Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (*Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori* br. 6/2001).

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (*Službeni list SFRJ 7/71, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 4/2001).

Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima od 31. 7. 1957.

Univerzalna deklaracija o pravima čoveka OUN od 10. 12. 1948. (sa sajta Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti: <http://www.poverenik.rs/yu/pravni-okvir-pi/medjunarodni-dokumenti-pi/146-univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima.html>).

Korišćeni internet sajтови

www.echr.coe.int/ECHR/Homepage_EN- sajt Evropskog suda za ljudska prava

www.mpravde.gov.rs/cr/news/vesti/besplatna-pravna-pomoc.html – sajt Ministarstva pravde Republike Srbije

<http://www.uscourts.gov/EducationalResources/ClassroomActivities/FifthAmendment/mirandaVarizonaOverview.aspx>

Navodeni slučajevi Evropskog suda za ljudska prava (www.echr.coe.int/ECHR/Homepage_EN)

Altay v. Turkey (Appl. No 22279/93), ECtHR, 22. 5. 2001.

Artico v. Italy (Appl. No 6694/74), ECtHR, 13. 5. 1980. Seria A No 137.

Balogh v. Hungary (App; No. 47940/99), ECtHR, 20. 7. 2004.

Brogan and others v. the UK (Appl. No. 11209/84, 11234/84, 11266/84, 11386/85), ECtHR, 29. 11. 1988, Seria A No. 145/B.

Dikme v. Turkey (Appl. No. 20869/92), ECtHR, 11. 7. 2000.

Dimbo Beheer B. v. Netherlands (Appl. No 14448/88), ECtHR, 27. 10. 1993.

E. v. Norway (Appl. No. 11701/ 85), ECtHR, 29. 8. 1990, Seria A No. 187.

Fox, Campbell and Hartley v. the UK (Appl. No. 12244/86, 12245/86, 12383/86), ECtHR, 30. 8. 1990, Seria A, No. 183.

Hutardo v. Switzerland (Appl. No. 17549/90), ECtHR, 28. 1. 1994.

John Murray v. the UK (Appl. No 18731/91), ECtHR, 8. 2. 1996.

Kudla v. Poland (Appl. No 30210/96), ECtHR, 26. 10. 2000.

Lobo Machado v. Portugal (Appl. No 15756/89), ECtHR, 20. 2. 1996.

Raninen v. Finland (Appl. No 20972/92), ECtHR, 16. 12. 1997.

The Republic of Ireland v. the UK (Appl No 5310/71), ECtHR, Seria A No. 25, 18. 1. 1978.

THE RIGHT OF THE SUSPECT IN PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEDURE

Sandra Stojković

Student of the second year of Ph. D. studies
at the Faculty of Law, University of Novi Sad

S u m m a r y

Every state tends to effectively confront crime in the earliest stages, while, on the other hand, there are demands for respect for human rights and fundamental freedoms of all individuals, including the suspected person. During the pre-trial criminal procedure, it is essential to obtain certain information and evidence, therefore it is crucial for the state to act efficiently in this stage. Hence the question has arisen: whether the fight against crime justifies an exception from some of the basic principles of criminal law and procedural guarantees, which directly influences the scope of fundamental human rights and freedoms. It is clear that the pre-trial criminal procedure is often an indicator of the actual state of human rights in a particular country. The purpose of this paper is to present the international legal standards and internal positive legal regulations concerning the basic rights of the suspect, as well as to provide a general overview of the position of the suspects in the pre-trial criminal procedure (preliminary criminal investigation) in the Republic of Serbia, by means of the analysis of their basic rights.

Key words: Pre-trial criminal procedure, the Code of Criminal Procedure, suspects, human rights, defence